

A KÜLFÖLDI TŐKE ÉS MUNKAERŐ SZEREPE

EGYETLEN ORSZÁG SEM ÉLHET MÁS országoktól, a külföldtől elzárkózva. Még a szélsőségesen elzárkózott országok esetében is létezik a külvilággal valamiféle gazdasági, kulturális, sport stb. kapcsolat. Különösen jelentős ez a kapcsolat a nyitott gazdaságú országok esetében.¹

Ebben az írásban arról igyekszünk rövid körképet adni, hogy életünkben milyen szerepet játszik a külföldi tőke és munkaerő.

A bűvös FDI – és problémái

A gazdasági irodalomban, s gyakran a köznapi sajtóban is mára szinte általánossá vált a gazdaság fejlődését jótékonyan elősegítő FDI áramlásról írni. Az FDI (Foreign Direct Investment) a közvetlen külföldről beáramló működőtőke-befektetés.²

A külföldi működőtőke beruházások lehetséges hatásaiként az alábbiakat szokták kiemelni (*Halmos 2003*): – gazdaságélénkítő hatás,³ – foglalkoztatási hatás,⁴ – struktúraalakító hatás,⁵ – piacélénkítő, versenyerősítő hatás,⁶ – beszállítókra kifejtett jótékony hatás,⁷ – technika modernizációs hatás,⁸ – szolgáltatásokat fejlesztő hatás.⁹

1 Azokat az országokat szokás nyitott gazdaságúnak tekinteni, amelyeknek az exportja magas a GDP-jükhöz viszonyítva. 2008-ban Magyarország esetében ez kicsit több mint 80 százalék volt. Ez nagyjából ugyanannyi, mint Hollandia, Írország, Szlovákia esetében. Ausztria, Svájc esetében ez kétharmadnyi, Németország, Lengyelország esetében fele akkora, Franciaország, Egyesült Királyság, Finnország esetében kicsit több mint harmadnyi, viszont Hongkong, és Szingapúr adata ennél két és félszer nagyobb. Adatok forrása: World Bank, World Development Indicators (<http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS> letöltés 2011. márc. 11.).

2 A tőkeáramlásoknak két formáját lehet megkülönböztetni, a pénzügyi átutalásokat (nemzetközi bankhitelezés, nemzetközi értékpapír-kereskedelem, nemzetközi devizakereskedelem) és a közvetlen (direkt vagy más néven működő tőke) beruházásokat. Működőtőkének a termelésbe történő beruházást nevezik, amelynek nyomán a befektetők tulajdonosi jogokhoz és tőkejövedelemhez jutnak.

A működőtőke beruházást megkülönböztetik a portfólió beruházásoktól, amikor a befektető állampapírokat, értékpapírokat vásárol kifejezetten pénzügyi befektetési céllal, aminek leegyszerűsítve az a lényege, hogy még ha ezek között van is vállalati értékpapír, a befektető nem kíván a vállalat vezetésében, ellenőrzésében részt venni.

3 A fogadó ország gazdasági növekedését, a GDP bővülését remélik a külföldi forrásoktól.

4 A külföldi beruházásoktól új munkahelyek létrejöttét várják.

5 A külföldi működőtőke beruházások nyomán létrejövő kapacitások a befogadó gazdaság szerkezetét gyökeresen átalakíthatják, s így javulhatnak a makrogazdasági mutatók.

6 A betelepülő vállalatok versenyt generálnak s ezzel növelik a gazdaság hatékonyságát.

7 Ez részint a hazai háttérpiac fejlődését jelenti, részint nemzetközi beszállítók megjelenését eredményezheti.

8 A magasabb technológiai színvonal átgyűrűzésének hatása a hazai cégekre, továbbá a szervezeti innovációk, a vállalati kultúra, és a tudás áramlása.

9 A működő tőkeberuházásokkal együtt megjelennek olyan szolgáltatásfejlesztések mint például pénzügyi, marketing, menedzseri tanácsadás, információs és mérnöki szolgáltatások; ezek az úgynevezett termelői szolgáltatások, amelyek kapcsolódó hatásai dinamizálni képesek a gazdaságot. De ide sorolható a működőtőke kereskedelem-fejlesztő hatása is.

Ugyanakkor talán sokakat meglep, hogy a közgazdasági elméletek a külföldi befektetések közvetlen hatását tekintve nem egyértelműen pozitívak. „A neoklasszikus növekedési elméleti modell szerint a közvetlen külföldi tőkebefektetések nem befolyásolják a hosszú távú növekedés ütemét.” (Sass 2003:5) Vannak más elméletek, amelyek valamivel jelentősebb közvetlen hatást tételeznek fel a gazdasági növekedés és az FDI között, azonban ezek is csak időlegesen. Ugyanakkor az elméletek nagyjából összecsengenek abban a tekintetben, hogy a közvetlen külföldi tőkebefektetés hatása akkor lehet pozitív növekedési szempontból, ha az országban a technológia szintjét, illetve a foglalkoztatottságot emeli (Sass 2003:6). „[A] helyi gazdaságba a leányvállalaton keresztül »kiszivárgó« tudás (szervezeti formák, a humántőke minőségének javítása, az állótőke minőségének javítása), másrészt a leányvállalatok helyi vállalatokkal való különféle kapcsolatainak keresztül érkező hatások (vegyes vállalatok, technikai-technológiai kapcsolatok, technológiatranszfer, megrendelések, köztes termékek eladása, piacra jutás, finanszírozási feltételek javulása, a leányvállalatok jelenléte révén keletkező intenzívebb verseny stb.). Ezeken a tényezőkön keresztül egyrészt a leányvállalat, másrészt a kapcsolódó vállalatok termelékenységé nő meg a fogadó gazdaságban.”

Ugyanakkor „az FDI fogadó gazdaságra gyakorolt hatásait illetően [...] nem egyetemes az empirikus irodalom. Az FDI és a gazdasági növekedés, illetve az FDI és a külkereskedelem szerkezetének változása közötti összefüggést több tanulmány mutatja be egybehangzóan. Ugyanakkor a technológiatranszfer és a spilloverek jelenlétét illetően nem egybehangzóak az eredmények.” (Sass 2003:26–27) Az empirikus elemzések arra is rámutatnak, hogy a külföldi működőtőke-beruházások eredményeként kialakulhat egyfajta dualitás a gazdaságban, azaz a külföldi tulajdonú és a hazai vállalatok között nem alakul ki kapcsolat, az előzőek ugyan jól teljesítenek, de az utóbbiakra ez nincs hatással (*u.o.*). „A fogadó gazdaságra gyakorolt (pozitív) hatás, illetve a fogadó gazdaságba való beágyazottság növelésének lehetséges eszközeit tekintve: gazdaságpolitikai eszközökkel igen nehéz befolyásolni a spilloverek, technológiatranszfer stb. alakulását. [...] Legalább olyan fontosnak kell tekinteni a már ittlévő beruházások gazdaságba integrálását, mint az új befektetések vonzását.” (Sass 2003:34)

Némileg leegyszerűsítve abban foglalhatjuk össze az elmondottakat, hogy a külföldi működőtőke befektetések akkor viszik előre egy ország gazdasági fejlődését, ha megfelelően sikerül integrálni a külföldi vállalatokat, ha sikerül a befogadó ország vállalkozásainak beszállítóként csatlakozni azokhoz, s ezzel, s más formában is sikerül a beáramló korszerű technológia, termelési kultúra és más innovatív hatásokat „szétteríteni”.

Ám a működő tőke virágkorának úgy tűnik vége. „A beáramló tőke mennyisége a felzárkózás vezető mércéje lett. [...] A rendszerváltást követő első évtized tapasztalatai e paradigma életképességét látszottak igazolni.” De „2000–2002-re a külföldi tőke hozta szerkezetváltás nagyjából be is fejeződött” – írja Róna (2009), majd később hozzáteszi „a világgazdasági válság [...] jó időre megfosztotta a paradigmát

legfontosabb tényezőjétől, a külföldi működő tőkétől, mert a válság következtében a világ gazdaság elvesztette azt a likviditást, amely a működő tőke beáramlását lehetővé tette”. Róna véleményének ellentmond, hogy a globális működőtőke áramlás a 2009-es mélypont után 2010-ben ismét emelkedni látszik.¹⁰

És a jövő?

Mára már lassan közhely, hogy a gazdaság modernizációjának útja a termelési tényezők vezérelte növekedéstől (vagyis, amikor a munkaerővel, a földdel, a nyersanyagokkal vagy a tőkével való ellátottság határozta meg a fejlődést) a beruházások vezérelte növekedésen keresztül (ahol a tőkefelhalmozás és tőkeellátottsága a versenyképesség meghatározó tényezője) az innováció vezérelte növekedésig vezet, ahol a versenyképesség-javulás fő forrása a belföldi K+F, az innovációs tevékenység, valamint az oktatás, szakképzés, felsőoktatás (Kiss 2001).

Kik jönnek, miért jönnek?

A tőke nemzetközi áramlása a 1970-es évektől indult gyors növekedésnek. Mára a nemzetközi pénzügyi forgalom növekedési üteme meghaladja a világtermelés növekedési ütemét. A működőtőke-befektetők célja természetesen az, hogy részint tőkejövedelmekre akarnak szert tenni, részint tulajdonosi jogokat akarnak gyakorolni. A nemzetközi működőtőke-beruházások 80 százaléka a transznacionális vállalatok keretében bonyolódik. A működőtőke-export 90 százaléka a fejlett ipari országokból származik, de a működőtőke-importáló (befogadó) országok több mint két harmada is fejlett ipari ország, s kb. 30 százaléka kelet és délkelet-ázsiai, mintegy 4 százaléka afrikai ország.

A külföldi működőtőke-beruházások több fajtáját lehet megkülönböztetni: a hagyományos gyarmati típusút, a külkereskedelmet teremtő valamint a külkereskedelem helyettesítő beruházásokat (Árva & Diczházi 1998).

A hagyományos gyarmati típusú beruházás általában egyetlen termék kitermelését, ill. nyersanyag forrás ellenőrzését célozza, tehát elsősorban a mezőgazdaságra vagy a kitermelőiparra irányul. Nincs, vagy csak minimális a modernizációs és gazdaság-fejlesztő hatása.

A kereskedelemhelyettesítő beruházás célja a külkereskedelmi korlátozások megkerülése. Általában fejlett országok beruházói más fejlett térségekbe telepítenek olyan gyártási kapacitásokat, amelyek termékeit a befogadó ország külkereskedelmi bevitel esetén korlátozna.

A külkereskedelem-teremtő beruházás alatt pedig azt értik, amikor a fejlett országok beruházói olyan fejletlenebb országokban ruháznak be, ahol jelentős telepítési nyereség érhető el, például az alacsonyabb munkabérek, az adókedvezmények stb. miatt. Főleg a feldolgozóipari termelésnek a fejlődő térségekbe való kitelepítéséről, sőt esetenkénti továbbvándorlásáról van szó, (mivel a szóban forgó telepítési nyereség megszűntével ismét továbbáll a beruházás olyan térségekbe, ahol ezen

¹⁰ Lásd erről pl. World Investment Report 2010.

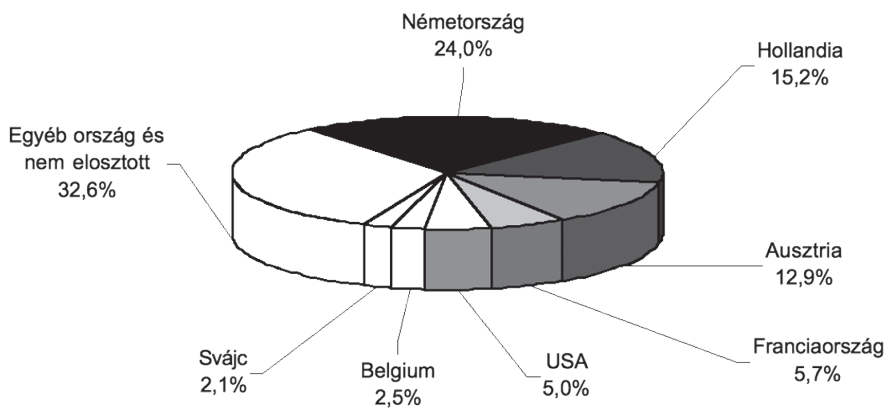
tényezők kedvezőbbek). Itt nyilvánvalóan nem az a cél, hogy a befogadó országot ellássák a befektetés nyomán létrejött termelési kapacitás kibocsátásával, hanem hogy az olcsóbban előállított termékeket visszashállítsák a fejlett térségek piacára.

A magyarországi működőtőke beruházások nagyobbik része a külkereskedelem-teremtő beruházások típusába esik, de találkozhatunk külkereskedelem-hegelyettesítő beruházásokkal is.

A jogi személyiséggel rendelkező regisztrált magyar gazdasági szervezetek mintegy 9 százaléka külföldi, vagy részben külföldi érdekeltségű. 2008-ban valamivel kevesebb, mint 30 ezer külföldi vállalat tevékenykedett Magyarországon, ezek hetven százaléka a Közép Magyarországon. 2008-ban a Magyarországon tevékenykedő külföldi tőke két harmada Közép Magyarországon volt található.

A magyarországi tőkebefektetések két harmada hét országból származik. A legnagyobb hányad (az összes közel negyede) Németországból, nagyjából egy hetede Hollandiából, egy nyolcada Ausztriából, 5–5 százaléknyi Franciaországból és az USA-ból, s még két ország részesedése van 2 százalék felett (bár nem sokkal), Belgium és Svájc.

1. ábra: A magyarországi tőkebefektetések megoszlása befektető országok szerint 2008-ban

A külföldi működőtőke hatása a magyar gazdaságra sokrétű.

Először is rendkívül nyitottá vált a magyar gazdaság. „Magyarország exportja és importja együttesen a GDP 140 százalékának felel meg [...] nyitottság tekintetében OECD-viszonylatban is, és világviszonylatban is élenjáró ország vagyunk.” (Mihályi 2011:25.) Ez azonban elkerülhetetlen. Hiszen, „mint minden kisméretű nyitott gazdaságnak, Magyarországnak export-vezérelt gazdaságpolitikát kell folytatnia, mert a belső piac soha nem lesz képes felvenni a méretgazdaságossághoz szükséges áru- és szolgáltatás mennyiséget.” (Mihályi 2011:27.)

Más oldalról a működőtőke beáramlás technikai modernizáló hatása egyértelmű. Mihályi az OECD (2008) számításaira hivatkozva megállapítja, hogy „a magyar vállalkozások összes innovációs ráfordításának – K+F ráfordítások, valamint

az új termékek és eljárások bevezetéséhez szükséges gépekre, eszközökre, jogdíjakra és know-how-ra fordított kiadások – háromnegyedét a gépekben berendezésekben megtestesülő külső tudás megszerzése teszi ki. A saját tevékenységi körben végzett, valamint külső K+F-re fordított kiadások (13 és 7 százalék) ehhez képest szinte elhanyagolhatóak.” (Mihályi 2011:28.)

De nemcsak a technikai haladás, hanem a szélesebb értelemben vett innováció forrása is a külföldi működőtőke beáramlás. „A termelékenység-növekedés szempontjából kiemelkedő jelentősége van a vállalatvezetési és marketing-tudás, a munkakultúra és a szervezési ismeretek importjának.” (Mihályi 2011:29.)

Mint korábban szó volt róla a pozitív hatáshoz nélkülözhetetlen a beágyazottság. Michelberger Pál írta a MAB 10 éves évfordulóján, hogy „a multinacionális cégek (kevés kivételtől eltekintve, például Ericsson, Nokia, Knorr-Bremse stb.) nem is ismerik a magyar szellemi lehetőségeket, a helyi vezetés önállósága igen korlátozott; [továbbá, hogy] a felsőoktatásban dolgozó kutatók, fejlesztők még nem ismerik a multinacionális cégek fejlesztési filozófiáját.” (Michelberger 2003) Ez a kijelentés alighanem a multinacionális cégek szakképzésére is igaz. Pontosabban úgy igaz, hogy „a multinacionális cégek már eddig is kialakították a maguk belső képesítési rendszerüket és a munkavállalók e képesítések birtokában a cég bármely országában működő egységénél munkát vállalhatnak.” (Zsarnai 2004)

Magyarul a multinacionális cégek nem igen ismerik a magyar szakképzési rendszert, s helyi vezetőik meglehetősen korlátozott mozgási lehetőséggel rendelkeznek ezen a téren (is). Más oldalról megvan a maguk betanítási, képzési rendszerük, ami miatt nem is igen érdeklődnek a külső szakképzés iránt, legfeljebb a betaníthatósághoz szükséges alapismeretek megléte érdekli őket.

De más problémákról is szó van. „A hozzánk települő multik olyan technológiát hoznak, amelynek piacképességéhez nem fér kétség, [de] amelyek nem szorulnak további fejlesztésre. Bevezetett módszereiket összeszerelő üzemekben vagy elosztó rendszerekben alkalmazzák, ahol nem a kreativitás, hanem a munkamódszer, az eljárás fegyelmezett követése a munkahely meghatározó feltétele. Ezzel a multik a legfejlettebb, legtehetségesebb magyar munkaerőből fegyelmezett és szófogadó végrehajtókat faragnak” – írja Róna (Róna 2009).

Ugyanakkor a működőtőkével kapcsolatos hazai gazdaságpolitikának egyetlen reális alternatívája az lehet, hogy bátorítást és ösztönzést nyújt az erőteljes exportot produkáló vállalatoknak, s a külföldi és a belföldi cégek folyamatos versenyképességre való törekvését is biztosítja, mert „csak ez vezethet el ahhoz, hogy a külföldi működőtőke hatásai átgyűrűzzenek a belföldi vállalkozásokra, ezáltal a tartós gazdasági növekedés (és esetünkben az EU országaihoz való felzárkózás) szélesebb alapokra helyeződjék.” (Oszlay 1999)

A rendszerváltást követően a nagy tömegű külföldi tőke beáramlás radikálisan megváltoztatta, elindította a modernizálódás útján az országot, átalakította a gazdasági struktúrát – és persze mindennapjainkat –, termelési, bevásárlási, szórakozási, pihenési stb. szokásainkat is. Persze ez a folyamat nagyon bonyolult, ellent-

mondásos – és nyilvánvalóan ára van annak, hogy a külföldiek „gazdagon telerakják ipari létesítményekkel” az országot –, hogy kötetünkben Frank Tibor ragyogó, s igen érdekes írására utaljak.

A külföldi munkaerő

Eddig alapvetően a külföldi működőtőke hatásairól volt szó. Legalább ennyire fontos azonban témánk szempontjából a munkaerő nemzetközi áramlása is.

A munkaerő-áramlás alapvető okai a „küldő” országbeli munkanélküliség vagy annak veszélye, a „küldő” és „fogadó” országok közötti bérszínvonal-különbség, szezonális munkalehetőségek, színvonalasabb munkakörülmények, presztízsszempontok, továbbá olyan nem gazdasági tényezők, mint a háborúk, természeti és társadalmi katasztrófák (vagy akár egyéni érdeklődés).

A munkaerő nemzetközi áramlásának fontos sajátossága, hogy a munkaerő „viszi magával” az emberi tőkéjét. Magyarul a „fogadó ország” ingyen jut hozzá a beáramló munkaerő humán tőkéjéhez, s így megtakarítja az oktatás, nevelés, kiképzés költségeit, míg a „küldő ország” elveszti azokat a ráfordításokat, amelyeket ezen emberek kiképzésére fordított. Ezt szokás agyelszívásnak nevezni. Sok ország tudatosan törekszik a magas képzettségű munkaerő „importjára”

„Az Európai Unióban a külföldi munkavállalók szinte minden foglalkozást gyakorolnak, azonban a legnagyobb mértékben a munkaerőpiac felső (magasan képzettek) és alsó (szakképzetlenek) szegmensében helyezkednek el. Ez az összefüggés teljes mértékben egybevág a munkaerő globális áramlásának jellemzőit feltáró fentebbi megállapításokkal... Úgy tűnik, az Európai Unióban a migráns munkavállalók a helyiekénél nagyobb valószínűséggel dolgoznak határozott időre szóló munkaszerződések keretében és/vagy rugalmas munkaidőben. További összefüggésnek látszik az, hogy az ágazatspecifikus munkaerőhiány betöltésében egyre nagyobb szerepet kezdenek játszani.” (Illés 2009:19)

„Az egész glóbuszra kiterjedő folyamattá válik, hogy a jól képzett szakemberek nemcsak megfelelő információk birtokában vannak, hanem az egyes, szelektív migrációs politikát folytató fejlett fogadó országok (pl. az Egyesült Államok, Ausztrália vagy Kanada) vonzzák is őket. Migrációjukat és munkavállalásukat kifejezetten ösztönözik.” (Illés 2009:14)

Ennek illusztrálására érdemes belepillantani a „Befektetés Amerika jövőjébe”¹¹ című anyagba, amely Barack Obama oktatás- és tudománypolitikai elképzeléseit válaszolja fel. Ebben, számos más program mellett az is szerepel, hogy az elnök támogat egy új átfogó bevándorlási reformot, amely a legtehetségesebbeknek az Amerikába való vonzását, és állandó ott tartózkodását előmozdítja. Ennek egyik eleme egy olyan „gyorsított” vízumrendszer létrehozása, amelynek célja az amerikai egyetemekre érkező külföldi felsőoktatási hallgatók fogadásának megkönnyítése. Hangsúlyozza, hogy ki kell ellensúlyozni a vízumpolitika elriasztó hatását, az nem akadályozhat

¹¹ Lásd: <http://www.barackobama.com/pdf/issues/FactSheetScience.pdf>

ja a nemzetközi tudományos cserét, nem üzenheti azt a külföldi hallgatóknak, oktatóknak, tudósoknak, mérnököknek, hogy nem látják őket szívesen az Egyesült Államokban.

A program oka egyértelművé válik, ha megnézzük a külföldi hallgatók számának alakulását az Egyesült Államokban 2002-től. A 2001. szeptember 11-i terrortámadást követő félelem és vízumszigorítás hatására az Amerikába irányuló mobilitás stagnál. Ami nyilvánvalóan veszélyezteti a felsőoktatási üzletet, de veszélyezteti az amerikai innovációs teljesítményt is, amelyben a második világháború óta meghatározó szerepet játszanak a külföldről odatelepült kutatók, oktatók és persze graduális és doktorhallgatók (ez utóbbiak kutatási segéd – ha úgy tetszik rabszolga – munkerejéről nem szabad megfeledkezni az innovációs teljesítmény erőforrásai között).

A felsőoktatási hallgatók migrációja rendkívül jelentős gazdasági tényező. Hangsúlyozni kell ugyanis azt is, hogy „a részmunkaidős munkavégzéssel kombinált felsőfokú tanulmányok mennyire kedvezőek a fogadó ország szempontjából, hiszen szinte akadálymentes átmenetet jelentenek a későbbi tartós munkavállalás irányába. Nem csak magasan képzett és már beilleszkedett munkaerőt nyer a fogadó ország, hanem olyan humán erőforrást is, amely kiváló nyelvismerettel, elismert diplomával, tapasztalatokon alapuló helyismerettel rendelkezik a helyi munkapiac működésével kapcsolatosan.” (Illés 2009:20)

A migrációról, s annak néhány hazai összefüggéséről ebben a kötetben Melegh Attilától olvashatunk egy kiváló elemzést.

A munkaerő szabad vándorlásának persze a küldő/elbocsátó országra is lehet pozitív hatása. Ezen emberek egy része nem ritkán bizonyos idő után a megszerzett tapasztalatával kibővült emberi tőkével hazaköltözik, s ha bekapcsolódik otthon a gazdaságba jelentős hajtóerőt jelenthet. Másik pozitív hatás – és ez nem csak a magas iskolázottságú elvándorló vagy vendég munkásokra igaz, hanem az alacsony iskolázottságúakra is – jövedelmüket gyakran hazautalják, amely jelentős forrásbővülést jelent szülőhazájukban.

Más oldalról a munkanélküli munkaerő kivándorlása viszont megtakarítást jelent a „küldő ország” számára, s többletköltségeket a „fogadó ország” számára, ha ezen bevándorlók nem kapcsolódnak be a fogadó ország gazdaságába. (Nem véletlen, hogy messze nem olyan fogadó kész egyetlen ország sem az ilyen emberekkel kapcsolatban.) Persze ha bekapcsolódnak, akkor jelentős előnyt is jelenthetnek, hiszen alacsony bérért láthatnak el olyan munkafeladatokat, amelyeket a helyi munkaerő nem hajlandó, (vagy annyi bérért nem hajlandó).

Hatás a képzésre

A mobilitással nyereség érhető el. Amennyiben egy állam a tanulási célból beutazó számára vonzó, és a hallgató a tanulmányok megkezdése mellett dönt; mindebből jelentős gazdasági haszon származik a fogadó ország számára. A tartózkodással együtt járó költségek jelentős hozzájárulást jelentenek a helyi gazdaság fejlődésé-

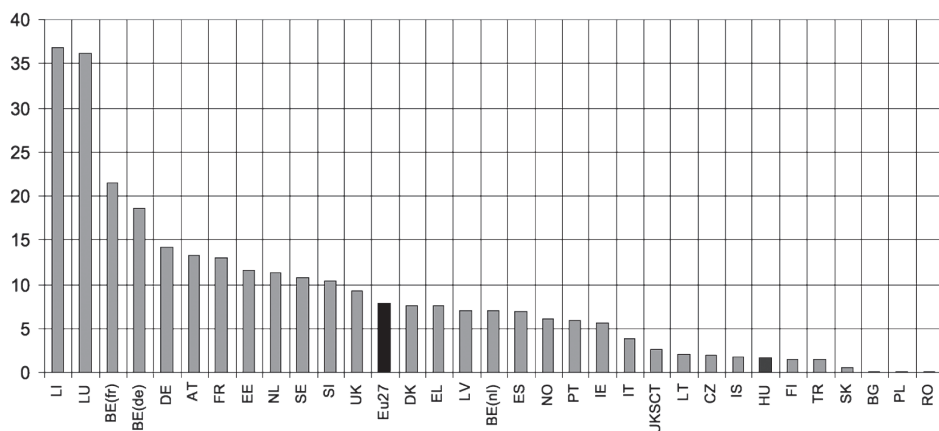
hez. A „tanturizmus” kedvelt célországai jól keresnek a külföldi diákok fogadásán (Langerné 2009:103).

Fontos megjegyezni, hogy a közoktatás és a felsőoktatás esetében az elemzések és a nemzetközi statisztikák egészen másként kezelik a külföldi tanulókat.

A közoktatás esetében alapvetően a (szülői) bevándorláshoz kapcsolódóan értelmezik a tanulók arányát. Így a „Key Data on Education in Europe 2009” a bevándorló háttérrel rendelkező 15 éves tanulók arányát mutatja be. Pedig mint ebben a kötetben Vámos Ágnes kiváló tanulmánya bemutatja a külföldiek közoktatása nem csupán a migráns tanulók nevelését jelenti.

Magyarországon a közoktatás különböző szintjeire 2008-ban mintegy 10 ezer külföldi tanuló járt, akiknek közel kétharmada magyar nemzetiségű volt. Az összes nálunk tanulónak valamivel több, mint fele EU tagországból érkezett.

2. ábra: A bevándorló háttérrel rendelkező 15 éves tanulók aránya 2006-ban az EU országaiban

Forrás: Key Data on Education in Europe 2009 European Commission, 2009

A felsőoktatás esetében hallgatók önálló mozgását, mobilitását értelmesebb az irodalom és mutatják be a statisztikák is. Ebben a kötetben Hrubos Ildikó kitűnő írása mutatja be a hallgatói mobilitás oktatáspolitikai hátterét az Európai Unióban.

Ugyanakkor ez a hallgatói mobilitás tulajdonképpen többféle hallgatói mozgást foglal magában. Egyik alkotóeleme a részképzésre irányuló külföldi tanulmányokat folytató hallgatók mozgása (pl. az EU-n belül az ERASMUS program keretében zajló hallgatócsere), másik része a teljes képzésben külföldön tanuló hallgatók. Ez utóbbiakat azután több szempontból is csoportosíthatjuk: elkülönítve az EU-n belüli hallgatói mozgásokat, és a kommerciális célú felsőoktatási képzési piac résztvevőit. De megkülönböztethetjük a nemzetiségi alapú hallgatómozgást, mint például a határon túli magyarok Magyarországra való törekvését, amely sokban hasonló (de sok mindenben el is tér) a szlovák hallgatók Csehországba törekvésével, vagy a német hallgatók Ausztriába és Svájcba törté-

nő mozgásával. És a fenti teljes képzésre törekvő hallgatók között nyilván igen jelentős a migrációs célú mozgás is.

A felsőoktatás esetében a legnagyobb fogadó országok, azaz ahol a legtöbb külföldi hallgató tanul: az Egyesült Államok közel 600 ezer hallgatóval, az Egyesült Királyság mintegy 350 ezer fővel, Franciaország, Ausztrália, és Németország 200–250 ezer fővel. Ezeken kívül még egy ország van, ahol több mint 100 ezer külföldi hallgató tanul: Japán. Ebben a hat országban találjuk 2007-ben az összes külföldön tanuló hallgató kis háján kétharmadát (63,3 százalékát). Magyarország az itt tanuló kicsit több mint 15 ezer külföldi hallgatóval a 32. volt a rangsorban 2007-ben.

A felsőoktatási hallgatói mobilitásban a nyelvi, kulturális, földrajzi tényezők játszanak meghatározó szerepet. És persze – mint jelen kötetben Berács József és Malota Erzsébet alapos elemzése rámutat – olyan kérdések is, mint az, hogy a külföldi hallgatókat hogyan fogadják diáktársaik, tanáraik, az intézményi adminisztráció, illetve az egész társadalmi közeg. És különösen ez utóbbi esetében van fél-nivalónk, mint arra kötetünkben Csákó Mihály tanulmánya felhívja a figyelmet a serdülők idegengyűlöletét elemezve.

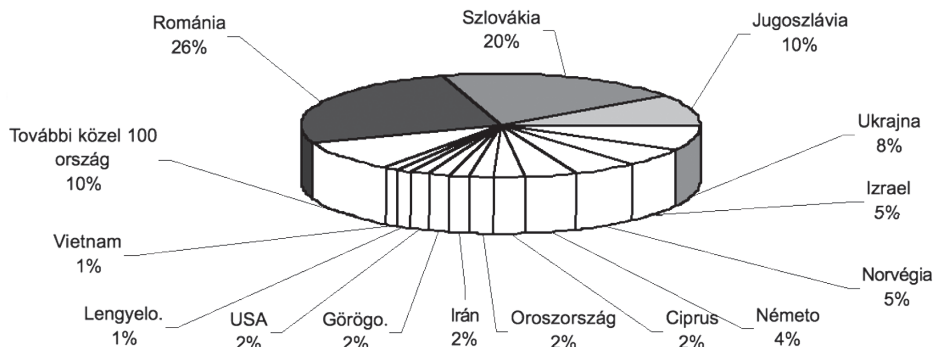
A külföldi hallgatók rekrutációjában meghatározó szerepet játszik általában a nyelvi azonosság, ami sok esetben valamilyen közös történelmet vagy kulturális közösséget is jelenthet. Hozzá kell tenni, hogy a volt nagy gyarmattartó országok felsőoktatási mobilitásában igen jelentős hányadot tesznek ki a volt gyarmataik tanulói, függetlenül attól, hogy a volt gyarmattartó nyelve hivatalos nyelv-e az adott országban. Egy másfajta történelmi, kulturális közösség látszik Csehországba irányuló szláv nyelvű országokból jövő mobilitásban, amelynek persze meghatározó része Szlovákiából jön. De például Németország esetében a német nyelvű országokból jövő mobilitás nem igazán jelentős, aminek az az oka, hogy Ausztria és Svájc inkább a befogadója a mobil német hallgatóknak. Ugyanakkor szembe tűnő, hogy Németországban tanuló külföldi hallgatók majdnem fele a posztoszocialista országokból jön (*Polónyi 2010*).

A közép-európai országokat nézve látszik, hogy Ausztria és Svájc közel kétszer annyi külföldi hallgatót fogad, mint Csehország, s közel háromszor annyit, mint Magyarország. Magyarországra legtöbb hallgató Romániából (26 százalék), Szlovákiából (20 százalék), Jugoszláviából (a mai Szerbiából) (10 százalék) és Ukrajnából (8 százalék) érkezik. Ebből a négy országból nyilvánvalóan alapvetően a határon túli magyarok jönnek hozzánk tanulni. Ezeken az országokon kívül még számottevő hallgató jön Norvégiából (5 százalék), Izraelből (5 százalék) és Németországból (4 százalék) – ezekből az országokból alapvetően az orvosképzésre jönnek Magyarországra a hallgatók (*Polónyi 2010*).

Svájc, Ausztria és Magyarország külföldi hallgató rekrutációját összehasonlítva nyilvánvaló, hogy a szomszéd országokból érkező felsőoktatási hallgatók mindegyik országban az anyanyelvükön tanulnak ezekben a fogadó országokban. Ugyanakkor az is elég egyértelmű, hogy Magyarország esetében ez lényegesen kisebb merítési bázist jelent, mint Svájc, vagy Ausztria esetében, tehát ennek bővíthetősége lényeg-

gesen korlátozottabb, mint Ausztriában, vagy Svájcban (Polónyi 2010). A külföldi hallgatóképzés tehát üzlet. De lényegesen több is annál. Legalább két vonatkozásban.

3. ábra: A Magyarországon tanuló külföldi hallgatók rekrutációja

Forrás: *Global Education Digest 2009 UNESCO 2009.*

Az egyik, mint korábban Obama oktatás- és tudománypolitikai elképzelései kapcsán utaltunk rá, a tehetséges külföldi diákok megtartása minden országnak érdeke. Ez növeli az ország humán tőkéjét, a felsőfokú végzettségűek kínálatát.

A másik tényezőre, ami szintén túllép a rövid távú hasznon, leginkább Tony Blair, volt brit miniszterelnök egyik nyilatkozata világít rá: „A nálunk tanulmányaikat folytató diákok kapcsolatokat építenek saját országuk és az Egyesült Királyság között, népszerűsítik a brit egyetemeket és kultúrát, elősegítve ezzel a nemzetközi kereskedelem hatékonyságát.” (Idézi *Langerné 2009:104.*)

Persze tisztában kell lenni a másik oldallal is, hiszen az elbocsátó ország esetében súlyos problémákat okozhat a tehetséges fiatalok külföldi tanulmánya, mivel az a hazai oktatási rendszert szegényíti. És persze a magasan kvalifikált értelmiség elvesztése még súlyosabb problémát jelent.

Befejezésül

Amikor a külföldiek gazdasági, tudományos, technológiai, társadalmi, kulturális hatását vizsgáljuk, lényegében nem teszünk mást, mint a globalizáció hatásait elemezzük kicsit konkrétabb, kicsit szűkebb nézőpontból.

A globalizáció áldásairól és átkairól számos tanulmány, írás, könyv született. Sokan, sokféleképpen ítélik meg, azonban abban még a legádázabb kritikusai is megegyeznek, hogy a globalizáció hatása alól nem lehet kivonni magunkat, nem lehet elzárkózni attól. Sőt talán abban is, hogy a versenyképesség a tudományos, technológiai fejlődés csak a globalizációba való bekapcsolódással képzelhető el.

Hasonló a helyzet a külföldi tőke hazai hatásával is. Azt a legádázabb kritikusok sem vitatják, hogy a rendszerváltást követően a hazai gazdasági felzárkózás egyik mozgatórugója volt a működő tőke beáramlása. Természetesen nem szabad arról megfélekezni, hogy a beáramló működő tőke nem karitatív céllal jött/jön ide, ha-

nem a profitszerzés reményében. Az ország azon céljait, amelyek nem esnek egybe a működő tőke céljaival, azt természetesen az országnak, (a kormánynak, az önkormányzatoknak, a civil szervezeteknek – és a gazdaság és társadalom szereplőinek) kell megvalósítani. Magyarul a működő tőke behozatalból származó előnyöket ki kell használni, a hátrányokat pedig meg kell próbálni enyhíteni.

Erre vissza nem térő lehetőséget kínálnak az EU-tól kapott támogatások. Kár, hogy ezek felhasználása is ellentmondásos. „...a 90-es évek második felétől kezdve egyre nagyobb volumenben érkező, nem-visszafizetendő EU-transzferek [...] mindezidáig a vártnál sokkal kevésbé segítették a felzárkózást. A különféle jogcímen és céllal érkező pénzek komfortosabbá, kulturáltabbá és élhetőbbé tették az országot, de a termelékenységre növekedésére nem volt kimutatható hatásuk.” (Mihályi 2011:34.)

POLÓNYI ISTVÁN

IRODALOM

- ÁRVA LÁSZLÓ & DICZHÁZI BERTALAN (1998) A külföldi működőtőke-beruházások fajtái. *Világgazdaság*, január.
- GLOBAL EDUCATION DIGEST (2009) UNESCO.
- HALMOS KORNÉL (2003) A külföldi működőtőke hatásai Magyarországon. <http://mek.niif.hu/01400/01421/html/index.htm#63>
- ILLÉS SÁNDOR (2009) Magyarország munkaerő vonzása. In: ILLÉS SÁNDOR (ed) *Magyarország vonzásában*. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet, Budapest.
- KEY DATA ON EDUCATION IN EUROPE (2009) European Commission.
- KISS JUDIT (2001) *Kiválasztott európai országok modernizációs törekvéseinek elemzése*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet. (http://www.vki.hu/kiss_judit.shtml)
- LANGERNÉ RÉDEIMÁRIA (2009) A tanulói migráció és a munkapiac. In: ILLÉS SÁNDOR (ed) *i.m.*
- MICHELBERGER PÁL (2003) Tízéves a Magyar Akkreditációs Bizottság. *Magyar Tudomány*, No. 10., pp. 1308–1316.
- MIHÁLYI PÉTER (2011) *Utolérési kísérletek Magyarországon, 1870–2030*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Műhelytanulmányok.
- OSZLAY ANDRÁS (1999) *Elméletek és tények a külföldi működőtőke befektetésekről*. MNB Füzetek, No. 11. (<http://mek.niif.hu/03500/03547/03547.pdf>)
- POLÓNYI ISTVÁN (2010) Felmentő seregek? Külföldi hallgatók a hazai felsőoktatásban. *Társadalomkutatás*, No. 3.
- RÓNA PÉTER (2010) A kifulladás paradigma. In: SÁNDOR PÉTER & VASS LÁSZLÓ: *Magyarország politikai évkönyve 2009-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- SASS MAGDOLNA (2003) Versenyképesség és a közvetlen külföldi működőtőke-befektetésekkel kapcsolatos gazdaságpolitikák. „Gazdasági versenyképesség-helyzetkép és az állami beavatkozás lehetőségei” című kutatás résztanulmánya, PM Kutatási Füzetek 3. 2003. szeptember.
- WORLD INVESTMENT REPORT (2010) UN, New York-Genova. (http://www.unctad.org/en/docs/wir2010_en.pdf)
- ZSARNAI SZILÁRD (2004) Iskolarendszeren kívüli képzés Magyarországon. Az Országos képzési jegyzékben szereplő szakmák területén kívül. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=felnottkepzes-Zsarnai-Iskolarendszeren>